

Taak en structuur van het georganiseerd sociaal onderzoek

DOOR P. THOENES, SOC. DRS.

Sentimentele prelude

Er bestaat zo'n knappe gravure van Christiaan Huygens, waarop hij, naar het onderschrift plechtig vermeldt, bezig is de slingerwetten te ontdekken. De forse kop onder de enorme pruik wat schuin naar tafel gebogen, de pientere kraaienogen gespannen naar de slinger kijkend en toch tevens getuigend van een souvereine bezonnenheid, zelfs een zekere humor over wat men alles kan bedenken over de werelden, die zich verbergen achter die heen en weer slingerende bal aan een koord.

Het is een inspirerend en tegelijk weemoedig stemmend portret. Inspirerend, omdat het zo'n voorbeeld is van een ideaaltipe van een onderzoeker aan 't werk. Wat heeft hij nodig? Een tafel, een simpel apparaat er op en geconcentreerde, rustige, schrandere aandacht.

Toegegeven, Huygens bezat meer dan dat, maar we hoeven ook niet allemaal de slingerwetten te ontdekken.

Maar ook weemoedig stemmend. Wie van ons kan nog in deze stijl onderzoek bedrijven, in welke tak van wetenschap ook? Hierbij denk ik weer niet in de eerste plaats aan Huygens' financiële onafhankelijkheid, maar aan zijn maatschappelijke, al zullen ook toentertijd die twee al wel iets met elkaar te maken gehad hebben. Maar zelfs de man, die heden ten dage b.v. sociale wetenschap als zuivere liefhebberij zou bedrijven, zou, wilde hij verder komen dan literatuurcompilatie of journalistiek, zich moeten incorporeren in een instituut of een bureau of een dienst. Hij zou moeten medewerken aan die onderzoekingen, die aan de orde zijn en zijn veld van onderzoek zou grotendeels worden bepaald door de prioriteitsleutel van het desbetreffende instituut of diens opdrachtgevers. Of wijst deze hele veronderstelling alleen maar op een gemis aan visie en fantasie en is de wetenschappelijke wereld nog even wijd als in Huygens' dagen?

Zo brengt Huygens' contereitsel ons tot het centrale thema van dit artikel. Hoe verhoudt zich in ons land het programma van de sociale wetenschap tot de stand der institutionalisering? Of anders geformuleerd: Als de institutionalisering niet meer weg te denken is uit het beeld der moderne vakbeoefening, is zij dan inderdaad in haar vormgeving een adequate weerspiegeling van de daar spelende problemen?

Laten wij de weemoed een ogenblik voor wat zij is en laat ons zo zake-lijk mogelijk onze inventaris opmaken aan instituten-tools enerzijds en aan problemen-jobs anderzijds.

De instituten

Het jaarboek van de Vereniging van Sociaal-wetenschappelijke Onderzoekers verrast ons met een opsomming van een honderdtal instituten

van de meest uiteenlopende aard. Er zijn echter binnen deze veelheid wel enkele clusters te onderscheiden.

Een grote groep (ongeveer 30) vormen de organen, die zich bezighouden met ruimtelijke ordening. De Rijksdienst voor het Nationale Plan, de P.P.D.'s, soortgelijke organen in de grote gemeenten en de vanuit een andere hoek gedeeltelijk hetzelfde terrein bestrijkende E.T.I.'s.

Dan is er de maatschappelijke reparatie-afdeling, waar alle onderzoek op het terrein van sociale zorg - maatschappelijk werk is ondergebracht: de onderzoekafdeling van het Ministerie van Maatschappelijk werk, opbouworganen, gemeentelijke diensten, enz.

Dan is er een waarnemings- en registratiegroep, met het C.B.S. aan 't hoofd en een aantal gemeentelijke statistische diensten, maar in feite doen zich hier al allerlei lastig onder te brengen grensgevallen voor.

Kleinere groepen instituten houden zich met bepaalde sectoren bezig: de agrarische, de industriële, de militaire.

Tenslotte zijn er nog twee grote schijnclusters: de universitaire en de levensbeschouwelijke instituten.

Ofschoon in beide gevallen de naam een bepaalde gespecialiseerde taakstelling zou doen vermoeden, is dit in feite niet zo.

De universitaire onderzoeksinstituten specialiseren niet of weinig in de theoretische sector of in nieuwe onderzoeksmethoden, sommigen schuimen in feite zelfs meer als een soort bedelmonniken het terrein af, om te zien, waar voor hun studenten nog leer-onderzoekjes te vinden zijn.

De levensbeschouwelijke instituten volgen vaak een dergelijke gedragslijn, maar motiveren dit door bij hun rapporten veelal enkele paragrafen in te lassen over eventuele levensbeschouwelijke aspecten, of nog stoutmoediger een algemeen probleem zo te behandelen, als ware het een levensbeschouwelijk vraagstuk, of door het alleen voor de tot de eigen groep behorenden te onderzoeken.

Deze karakteristiek van de feitelijke werkwijze wil niet impliceren, dat voor beide soorten instituten geen eigen taken zouden bestaan. (Zie hieronder).

De vraagstukken

Wat zijn nu de grote vragen, die op sociologisch terrein, laat ons zeggen de komende vijftig jaar, onze aandacht zullen vragen? Onze samenleving is gelukkig gevarieerd genoeg om duidelijk te doen zijn, dat ieder en vooral iedere groepering hieronder zijn eigen verlanglijstje zal hebben. Daarnaast zijn echter toch wel bepaalde vragen zo evident, dat ze wel op bijna alle lijstjes zullen voorkomen.

Laat ons eens een poging wagen om althans een kernverzameling aan te leggen, van wat men nationale vraagstukken zou kunnen noemen met belangrijke sociologische implicaties.

Nemen we als uitgangspunt de gestadige groei van onze bevolking, een demografisch vraagstuk van de eerste orde. Teneinde op welk gebied dan ook, maar enigszins een vruchtbare politiek op lange termijn te kunnen voeren, is het van essentieel belang, na te gaan, hoe onze bevolkingsomvang zich in de toekomst zal ontwikkelen. Een gedetailleerde analyse van oorzaken en gevolgen is dan een eerste vereiste.

De vraag, die hier onmiddellijk op volgt: Indien de voortgezette bevolkingsgroei ons dwingt om te zien naar andere bestaansmiddelen, wat zullen dan de sociologische consequenties zijn van onze zich wijzigende beroepsstructuur.

En, ten derde, als een deel van onze bevolking zal moeten emigreren, hoeveel zullen er dan moeten gaan, wie en wanneer?

En de blijvenden, welke problemen zullen zij scheppen op het gebied der ruimtelijke ordening, der vrijetijdsbesteding, op het gebied van de verstedelijking en van de opeenhoping in het Westen?

En, ten vijfde, welke vraagstukken van maatschappelijke ordening zullen zij, in een blijkbaar steeds meer geleide samenleving aan ons voorleggen? Wat zegt de socioloog van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties, de arbeidsvertegenwoordigingen, etc.?

Welke nieuwe taken zullen de vakbonden zich hier moeten scheppen, waar liggen de optimale grenzen voor de verwezenlijking der sociale zekerheid?

En, ten zesde, welke nieuwe functies ziet men in een strikt geregelde, sterk geïndustrialiseerde samenleving voor de recreatie, welke mogelijkheden wil men behouden en welke door nieuwe vervangen?

Hoe wil men al deze nieuwe bindingen tot wezenlijk erkende bindingen maken en hoe wil men bij een steeds meer gerationaliseerde levensstijl het verval van allerlei andere maatschappelijke vormgevers (b.v. bij ontkerkelijking) tegengaan?

Hoe denkt men in de toekomstige structuur de vorming van een nieuwe erkende elite veilig te stellen en gevreesde massaverschijnselen tegen te gaan? Hoe het politiek besef en het politiek idealisme levendig te houden in een bestel, waarin nu reeds een gezonde politieke oppositie in feite ontbreekt?

Indien men deze gevaren zou willen bezweren door enigerlei nationaal réveil, hoe zou men dit dan moeten plaatsen in een wereld, die in steeds sterkere mate geleid wordt door supra-nationale intenties en in een land dat steeds sterker verzuild?

Ik ben mij bewust, dat deze opsomming van een tiental onderwerpen niet allesomvattend, misschien zelfs vrij willekeurig is en allesbehalve origineel. Dit neemt niet weg, dat hier een aantal punten bijeenstaan, die men niet uit de weg kan gaan, en die eerlang voor onderzoek in aanmerking moeten komen.

De confrontatie

Waar vinden nu deze en dergelijke vraagstukken een passende bestudering? Voor individuele bestudering leent het merendeel zich al heel slecht. Zo gezien lijkt het weemoedig staren naar oude gravures al een heel onvruchtbare zaak.

Zijn er dan ter zake dienende, goed geëquipeerde instituten? Een centraal demografisch instituut is er om te beginnen niet. We hebben enkele goede demografen, zij zijn echter over even zo vele, niet in de de eerste plaats op demografie gerichte instituten, verspreid.

En één voor de industrialisatie? Ook hier zijn commissies en eventueel commissarissen en rapporteurs met grote kennis en bekwaamheid, maar

geen instituut met een eigen opdracht, een eigen stijl, een eigen programma op lange termijn, tenzij dat men meent dat hier met de E.T.I.'s sociologisch en organisatorisch een bevredigend laatste woord is gesproken.

De overgang naar een steeds planmatiger geleide samenleving voltrekt zich in steeds sneller tempo. Wie bestudeert dit, of licht er ons over voor? Het Centraal Planbureau b.v. qua doelstelling en praktijk zeker niet.

En ofschoon iedereen krokodillentranen vergiet over de massificatie en de zielige jeugd, zoekt men tevergeefs een instituut, dat ons uit hoofde van een gespecialiseerde opdracht, iets vertelt over nieuwe elites of zich wijzigende communicatievormen.

En zo kan men de rij afgaan, zonder veel troost te vinden. Slechts op het terrein der ruimtelijke ordening zijn wij er in geslaagd een eigen apparaat te scheppen. In hoeverre het inderdaad ook op sociologisch terrein altijd naar wens functioneert, kan ik niet beoordelen.

Voor het vraagstuk van de verslapping der religieuze bindingen bijvoorbeeld zijn de kerkelijke instituten natuurlijk de aangewezen instanties, terwijl enkele politieke aspecten mettertijd door b.v. bepaalde vakbonds- of partijbureaus in deelstudie zouden kunnen worden genomen. Voor het overige blijkt de gehele confrontatie van taken en instituten al met al echter weinig vruchtbaar.

Bovendien, en dit weegt misschien soms nog wel zwaarder dan de formeel-organisatorische discrepantie, ademen vrijwel alle instituuts-rapporten een door en door praktische en detail-minnende geest, die aan de hiergenoemde vraagstukken als zodanig, als zij ze al eens beroeren, weinig recht doen wedervaren.

De institutionele praktijk is immers gericht op het zoeken van praktische, plaatselijke oplossingen, ten directe nutte van de opdrachtgever en zelden op het zoeken van meer algemene visies op lange termijn.

Samenvattend:

1. Nederland beschikt op het gebied van het sociaal onderzoek *wel* over een rijk geschakeerd onderzoekapparaat, dat de handen vol heeft aan het verrichten van nuttig en nodig praktijkwerk.
2. Nederland staat voor een aantal grote vraagstukken, die in het kader der huidige institutionele equipering vrijwel *niet* op adequate wijze bestudeerd worden.

Aanpassingsmogelijkheden

In Engeland en de V.S. kan men een aantal geslaagde voorbeelden vinden van de aanpassing van de in de oorlog opgerichte instituten aan het verrichten van belangrijke taken in vreedstijd.

Hieruit kan men leren, dat een instituut natuurlijk niet star is en het zich met een bestaande equipering aan nieuwe vraagstukken kan gaan wijden. Bovendien kan men niet voor elk nieuw vraagstuk maar weer een nieuw instituut oprichten; honderd instellingen is voor ons kleine land al een respectabel aantal, zeker, gerekend dat het stichtingstempo gemiddeld niet ver van 10 per jaar gelegen heeft. Het gaat hier echter niet om zo

maar puzzletjes, maar om structuurvragen op lange termijn, waaraan op den duur geen "lieve commissiën" zal helpen.

In hoeverre is er dan bij de bestaande instituten nog ruimte voor het centraal stellen van dergelijke vraagstukken?

Gezien de bestaande taakstelling, de hoeveelheid routinewerk, of de uitrusting, kan men op korte termijn alle instituten voor bestudering van ruimtelijke ordeningsvraagstukken, alle statistische diensten en alle particuliere bureaus wel buiten beschouwing laten.

Vrijheid voor het vervullen van een komend nieuw programma hebben binnen het bestaande kader dan theoretisch voornamelijk de levensbeschouwelijke instituten plus ISONEVO, en de universitaire instituten.

Stelt men, dat bij een wijziging van de praktijkwerkzaamheden der universitaire instituten het zwaartepunt, het typische leergedeelte daargelaten, veeleer dient te worden verschoven naar zuiver wetenschappelijke vraagstukken, dan betekent dit, dat de levensbeschouwelijke instituten (naast allerlei commissariale verbanden e.d.), de aangewezen instanties zullen worden om deze fundamentele vraagstukken te bestuderen.

Daargelaten, dat zij partieel aan één en ander iets doen voor de eigen groep, is het wel duidelijk, dat voor een integrale aanpak der hier genoemde vraagstukken deze instituten qua opzet en instelling hiertoe vooralsnog even weinig geëigend zijn als de huidige universitaire. Het valt niet alleen buiten hun oorspronkelijke taakstelling, maar is in strijd met hun wezen.

Alle genoemde vragen zijn namelijk in de eerste plaats nationale vragen en de consequenties van bepaalde ontwikkelingen hebben veelal slechts zijdelings consequenties op het levensbeschouwelijke terrein, althans in de zin, zoals het thans opgedeeld is tussen de diverse instituten.

De waarschijnlijke ontwikkeling en haar gevaren

Men kan slechts hopen, dat inderdaad mettertijd genereuze en van visie getuigende wettelijke regelingen worden getroffen, die goed gesubsidieerd en verzorgd onderzoek garanderen op een aantal der genoemde gebieden.

Men kan het echter slechts hopen.

Indien men ziet, hoe op het terrein der ruimtelijke ordening, wat dan nog als lichtend voorbeeld zal moeten gelden, men in het onderzoek de pas al weer markeert, om geen sterker uitdrukkingen te gebruiken, dan lijkt een andere gang van zaken waarschijnlijker. Deze zal zijn, dat men ten einde raad en veel te laat voor het aan de orde zijnde vraagstuk, een commissie benoemt, die na bevind van zaken een nader onderzoek gelast. Indien hierin wordt toegestemd, dan zal men een subsidie verlenen, die onder de daarvoor in aanmerking komende instituten zal worden verdeeld, die dan een gezamenlijk rapport zullen uitbrengen.

Gezien het mechanisme der subsidieverlening via de bestaande beleidsinstanties is een verdeling over ISONEVO en levensbeschouwelijke instituten voor de hand liggend en in feite reeds als precedent aanwezig bij onderzoekingen, waarbij de levensbeschouwelijkheid zeker niet het meest frappante punt is.

Het riskante in deze ontwikkeling is, dat de geschilderde, niet adequate,

combinatie van instituut en taak wordt voortgezet, maar dat niet alleen.

Het gaat er immers juist om, de toekomst voor te zijn, het elementair nieuwe tijdig te onderkennen. Hiertoe is nodig een sterke specialisering, een eigen toegespittheid, een openheid voor het mogelijke nieuwe, die in eerste instantie van traditionele bewakers van het eigen vertrouwde levensbeschouwelijke erf niet verwacht mag worden. Vereist is hier een uitrusting met medewerkers uit verschillende disciplines, volgelingen van uiteenlopende sociologische scholen, mensen met zeer gevarieerde beroepsachtergronden.

En al deze eisen zijn nog te technisch gedacht.

Wij zullen voor het leiding geven bij deze belangrijke onderzoeken een worp moeten doen naar een beroepselite, die in een wijder veld dan alleen de typisch Nederlandse verhoudingen kan denken en die bereid is in wereldverband te denken en in staat is meer oog te hebben voor het redden van morgen dan van gisteren.

Terecht kan men zeggen, dat, indien men een artikel begint met een sentimentele beschouwing over een onderzoeker, die zo prettig kon doen, waar hij zin in had, het niet consequent lijkt, daarna een betoog te houden, waarbij het gehele sociaal onderzoek in een doelmatigheidskader gebonden wordt.

Inderdaad een moeilijke keuze.

Toch zullen we hier een onderscheid moeten maken.

Laten wij inderdaad enerzijds de privé-onderzoeker vrij laten en in het institutionele vlak b.v. de universitaire instituten die speelruimte geven, die de zuivere wetenschap zo broodnodig heeft.

Maar laten we, waar het eminente nationale problemen betreft inderdaad een doelmatigheidsstandpunt innemen. De structuur van de Nederlandse onderzoekwereld kan wat dat betreft zeker wel een kleine revisie gebruiken. Ze telt vele, te vele beminnelijke ondoelmatige elementen, die men meestal voorziet van het etiket: historisch gegroeid.

Maar al te vaak echter is historisch gegroeid, historisch misvormd. Laat ons in een stadium, waarin we nog niet behoeven te spreken van historisch verstard, alsnog trachten de middelen te vinden de toekomst op meer adequate wijze onder ogen te zien.